

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐ

ԳՈՅԺ ԵՒ ՄԽԻԹԱՐԱՆՔ

Երբ կը մտածենք Հենինականի, Կիրովականի և Սպիտակ քաղաքի երկրաշարժներու տուած աւերին և ողբերգութեան՝ Հայաստանի մէջ, որ սեղմէ խեց հազարաւոր սիրելիներու կեանքը, մեր մտքին մէջ անգամ մը ևս կը հնչէ Երեմիա մարգարէի ողբը. «Ձայն գութեաց ի Հռամայ, ողբումն և լալումն և աշխարումն յոյժ. Հռաքել լայր զորդիս իւր և ոչ կարէր մխիթարել, զի ոչ էին»։ Միւս կողմէն, մխիթարուած ենք սակայն ամէն կողմէն մեզի հասած օժանդակութիւններուն և ցաւակցութիւններուն համար, որոնք անգամ մը ևս ցոյց տուին թէ մարդկային սէրն ու բարեկամութիւնը ցնորք չէ։ Որքան տեղին է յուսահատ զերթողին խօսքը, թէ մարդը կ'ուզէ երկու բան, նախ կեանք՝ յետոյ լացող մը իր վրան։ Տխուր բան է լացը, սակայն ամբոխեալ սիրտերուն համար մխիթարար խորկանք մըն է, հողիները օրօրույ։

Մեծ Եղեռնի անմարդկային և արիւնոտ յիշատակի կսկիծը տակաւին դոյզն չափով չամբռուած վերապրողներու հոգիին խորը, այս ասկտը գիւրին մարտելի արարք մը չէ, նոյնիսկ եթէ նկատենք զայն բնութեան անհերքելի օրէնքներէն մին։ «Գերեզմաններու մէջ միայն, կ'ըսէ Յրանսացի մեծ բանաստեղծը, կարելի է մտածել ապագայի և անմահութեան վրայ»։ Եւ չկայ աւելի մեծ գերեզմանոց մը, քան այն մեռելադաշտը՝ որուն պատկերը աւելի քան եօթանասուն տարիներ վերջ կը վերանորոգուի ամէնուս սիրտին մէջ, Հենինականի, Կիրովականի և Սպիտակ քաղաքի աւերին և ողբերգութեան առջև։ Տխուր է այդ պատկերը, բայց ոչ անփառունակ. մահուան սարսափը չի թաղաւորեր հոն, այլ անմահութեան յոյսը, և որքան զեղեցիկ է այդ յոյսը, որ ծաղիկի մը պէս կը բացուի մութերու խորքին վրայ։

Ամէն գերեզմանաքարի վրայ կը նշուի վերստնութիւն մը, որ մեռելին կեանքն ու մահը և անոր նկարագիրը կը վերբերէ։ Այս նոր գերեզմանադաշտին վրայ պիտի չյարմարուէր աւելի սրտագրաւ տապանադրութիւն մը, քան առաքեալին թելադրանքը. «Այսուհետեւ մեք որ այսչափ շուրջ գմբօք մածեալ ունիմք զբազմութիւն վկայից, համբերութեամբ ընթացուք ի պատերազմն որ առաջի կայ մեզ»։

Առանց սովեստ մտածողութեան, պէտք է հաւատալ թէ չարիքէն յաճախ բարիք է որ կը ծնի։ Այս խօսքին մէջ Նախախնամութեան ճամբաները ցուցնող օրէնքի մը լոյսը կ'այ։ Մարդկային կեանքի չարիքները, հիւանդութիւնները, հրդեհները, երկրաշարժները ծանծաղամիտ հողիներու մէջ կը ստեղծեն յաճախ հաւատքի բթէ կարելի է հաւատք կոչիլ, թէ Աստուած խնամարկու չէ իր արարածներուն նկատմամբ։ Սակայն կարելի՞ է խօսիլ հայրութեան վրայ

Աստուծոյ մը, որ զաւակներ ծնի, զանոնք յետոյ ոչնչացնելու համար, և կամ գոյաւորէ մարդեր՝ ծովեզերքը շինուած աւագէ տուններու նման, առանց հոգ ընելու թէ չարազէտ ալիքները կրնան զանոնք կործանել:

Նախախնամական այն օրէնքը, որով Աստուած միշտ բարիք կը հանէ չարիքէն, պատկերազարդօրէն տեսադրուած է Աստուածաշունչին մէջ: Հոն կը տեսնենք թէ գերազոյն իմաստութիւն մը ինչպէ՞ս կը վարէ Աստուծոյ ժողովուրդին կեանքի իրադարձութիւնները, անոնց դժուարութիւններէն, վիշտերէն և հալածանքներէն հանելով միշտ լաւագոյնը: Ամբողջ Խորայելը, հալածական իր այգիէն, որու թգեհիններու շուքին տակ պիտի ուզէր հանգչիլ, չարչարանքի ուղիէն ընդ ծագս աշխարհի գնաց, քարոզելու աստուածային փրկութիւնը: Աստուծոյ մեթոտն է ասիկա, չարիքէն բարիք, տիղմէն լոյս հանելու գերահրաշ եղանակը:

Որքա՞ն տեղին է մտածել նաև մեր ժողովուրդի խորհրդաւոր ծագման, անոր յաջող և երբեմն վրիպած պայքարներուն, եզրակացնելու թէ վերջ ի վերջոյ ուրիշ բան չի կրնար մնալ բոլոր այս դարաւոր տուայտանքներէն, աւերներէն և պայքարներէն, տեսչանքներէն, յոյսէն և զոհողութիւններէն, եթէ ոչ նոր աշխարհներ՝ շինուած հինին աւերներէն: Դարեր եկեր և անցեր են մեր երկրէն և անոնցմէ իւրաքանչիւրը վէրք մըն է բացեր մեր կողին վրայ, կնճիռ մը՝ մեր ձակտին և խոց մը՝ մեր հոգիին խորը: Արտաքին մահացումները շատ են փորձուած մեր դէմ, թակայն մենք ունեցած ենք միշտ հոգեկան ոյժ մը, զոր վերլուծել դիւրին չէ, որուն մէջ կը միանան, կը նոյնանան լեզու, կրօն, ցեղային ընդունակութիւններ, քաղաքակրթութեան ձգտումներ, ընելու համար մեր ժողովուրդը կենդանի և ուժեղ, ապահովելով անոր գոյատեւման խորհուրդը:

Երբ փորձենք պարզել մեր պատմութեան այս առեղծուածը, կու գանք այն եզրակացութեան թէ Հայ ժողովուրդը իր գոյութիւնը չէ ապահոված միայն սուրով, այլ նաև հոգեկան արժանիքներով, այլապէս պիտի կենար շւրթին՝ Բաբելոնի և Ասորեստանի, որոնք գոյութիւն չունին այսօր: Որքա՞ն տեղին է հոս արձանագրել Պուտարճոսի յիշատակութիւնը իբրև փաստ մեր հոգեկան ուժին: Երբ Հռովմէական լէգէոնները դէպի Արևելք կը խուժէին, նոր նախճիրներու հաշուոյն, Հայաստանի մայրաքաղաք Արտաշատի մէջ կը բեմադրուէր Եւրիբիտէսի «Բաքոսուհիներ» տրաման, զործը Տիգրան Մեծի Արտաւագդ որդիին: Իսկ երբ ծնունդ առաւ քրիստոնէութիւնը, որ ժամանակի առաջաւոր գաղափարախօսութիւնն էր, Հայաստան առաջինը եղաւ զայն պետական կրօն հռչակող և ապա պաշտպանողը Հռոմի դէմ: Իսկ Ե. դարուն, երբ մեր ժողովուրդի պետականութիւնը իր անկման էր մօտեցեր և Պարսկաստանն աւ Բիւզանդիոնը իրենց լեզուն և ազդեցութիւնը կ'ուզէին պարտադրել, Ս. Մեսրոպ յղացաւ գիրերու գիւտը, որ իր անկախութիւնը կորսուած ժողովուրդին համար եղաւ ինքզինքը ճանչնալու զրաւական, մաքառման ոյժ, յոյսի առաջատու գալիք փութորիկներու դէմ: Իսկ երբ նոյն դարու երկրորդ կէսին Պարսից Յազկերտ արքան կրօնափոխութեան միջոցով ուզեց վերջ տալ մեր ինքնութեան, Հայ ժողովուրդը ծառացաւ բռնակալին դէմ, ստիպելով որ ան քաշուի իր օրը, և բազմաթիւ նախճիրներէ յետոյ, հրաժարի իր զիւային ծրագրէն:

Պատմութիւնը ողբերգական պայքարն է նրաթին և հողին, դադափարին և եսին, և պատմութիւնը ցարդ չէ կրցեր լուծել կամ հաշտեցնել զանոնք իրարու հետ: Աւարայրները, որոնք անպակաս եղած են մեր կեանքէն, այդ ոգեղէնը փրկող պայքարներ են եղած, ինչ փոյթ թէ կեանքը յաճախ անողոք է բարձրադոյն արժէքներու նկատմամբ: Նշլթականն ու հոգեկանը միշտ հակադիր մարզեր մնացին հայ հողին: Աւարայրը հոգեկանին յալթանակն է մարմնակաշին վրայ, Հոգեղէնին գերազահութիւնն է որ միշտ վեր բռնած է մեր ժողովուրդը: Հայուն պայքարը սրտագին ոգորումն է իր հողին, իր արժէքներու գիտակցութեան: Մեր ժողովուրդը կը զանազանուի ուրիշներէն ոչ թիայն իր բնութեամբ՝ այլ նաև գայն իրականացնելու իր կամքովը, խորհուրդովը: Ան իր ինքնութիւնը անականացնելու մէջ՝ ունի կատարելութեան գաղափարը, հայուն արժէքը այդ գաղափարի և ինքնութեան յարաբերութեան մէջ է եղած միշտ:

Մեր պատմութիւնը իր շրթներով խօսեր է դարերով թէ սուրն ու զիւրը, քաղութիւնն ու ստեղծագործ սիրանքը հայ ժողովուրդի համար համագոր կըռուաններ են եղած իր գոյութեան պայքարին մէջ: Երբ Միջնադարեան Հայաստանը Բիւզանդիոնի արիւնոտ խարդաւանանքներու և օտարերկրեայ նուաճողներու ողբերգական թատերաբեմ էր, իր հոնճարեղ զաւակներէն մին, Անանիա Շիրակացին, Եօթներորդ դարու այդ դառն օրերուն, երկնային մարմիններու շարժումներուն արուեստը կ'ուսումնասիրէր: Այդ հանճարեղ հայը ուսումնասիրած ու հասկցած էր թէ երկիրը գնդաձև է, լուսինը իր լոյսը արեւէն կ'առնէ, բացատրելով լուսնի և արեւու խաւարման, երկրաշարժերու մակընթացութեան և տեղատրուութեան պատճառները, յայտարարելով թէ լոյսի արագութիւնը աւելի բարձր է ձայնի արագութենէն: Եւ այս ամէնը այն ժամանակ՝ երբ Եւրոպական ժողովուրդներու մօտ ոչ ոք դեռ այդ հարցերու ուսումնասիրութեամբ զբաղած էր:

Իր գոյութեան և ինքնութեան պայքարին մէջ Հայը ծնած է նաև մեծ մտաւորականներ, նման Գրիգոր Նարեկացիին: Վանի լճափին ծուարած վանքի այդ հանճարեղ կուսակրօնը, որուն «Մատեան Ողբերգութեան» գործը խռովալոյզ զրոյց մըն է Աստուծոյ հետ, կանխելով Եւրոպական վերածնունդի հսկաները, իր գործին մէջ կը բանայ մարդկային էութեան ամենախոր ծալքերը, մարդերու հոգին մէջ եղող անվախճան ներհակութիւններու և հակամարտութիւններու անսարանը, իրաւունքով և պատուով կենալով Տանթէի, Շէյքսպիրի և նմաններու կողքին: Եւ պատահական չէ որ հայ ճարտարապետութիւնը՝ հայկական մշակոյթի այդ կատարեալ թռիչքը, նոյնպէս դուրս գայ ազգային սահմանէն և իր օժանդակութիւնը բերէ Գոթական ճարտարապետութեան ձևաւորման:

Աշխարհագրական իւրայատուկ իր դիրքով, Հայաստանը հինէն ի վեր արիւնհանգ պատերազմներու ռազմադաշտ է եղած Եւրոպայի և Ասիոյ միջև, յաճախ որպէս արիւնոտ բեմահարթակ, երբեմն ալ միջնորդ՝ Իրանի և Հռոմի, իսկ Միջին դարերուն՝ Բիւզանդիոնի և Արաբներու, աւելի ուշ՝ Քրիստոնեայ և Մահմետական երկիրներու միջև: Աշխարհագրական պայմանները, որոնց մէջ դրուած է հայը իր գոյութեան առաջին օրէն՝ մշակեր են անոր նկարագիրը,

կոփեր են կամքը, հաղորդելով անոր յամառութիւն, աշխատասիրութիւն և պահպանողական ոգի։ Անկախութեան և ազատութեան համար անոր անվերջ ճիգերը ուժաւորած են զայն, փրկելու Հայը անխուսափելի կործանումներէն։

Բայց ժԱ. դարէն յետոյ, կը սկսին Հայ ժողովուրդին դէմ Միջին Ասիայէն սկիզբ առնող Թուրք-Սելճուքեան ցեղերու հեղեղները, իրենց անընդմէջ արշաւանքներով, հարուածելով Հայ աշխարհը։ Սակայն այդ խաւար օրերուն իսկ, Հայ ժողովուրդը չի կորսնցներ իր ապրելու և ստեղծագործելու կրակը։ Կը շարունակէ գրել իր մատենաները, վերաշինել իր վանքերն ու եկեղեցիները, զգալով թէ ժողովուրդները քաղաքական կեանքէն առաջ պէտք է հոգեկան կեանքին ձգտին, վասնզի այս վերջինն է որ կը շինէ առաջինը։

Աւետարանը զանձանակն է, որուն առջևէն անցան հին աշխարհի քաղաքակիրթ գրեթէ բոլոր ազգերը, որոնք բոլորն ալ իրենց ունեցածէն բան մը դրին այդ սրբազան զանձանակին մէջ։ Հրեան՝ իր հաւատքի գիրքէն, իր պաշտամունքի կանոններէն, Եգիպտացին՝ իր ներայեցողական կեանքի միտումներէն, Յոյնը՝ իր իմաստասիրական միտքի լոյսերէն, Հռովմէացին՝ օրէնքի և վարչական դրութեան ըմբռնումներէն։ Բայց ո՞վ պիտի կարենար ժխտել, թէ ազգերու այդ սուղանցքին մէջ կար նոյնպէս ժողովուրդ մը՝ թիւով աւելի փոքր, ինչպէս Տաճարի այրին, որ Աւետարանի զանձանակին նուիրեց իր ամբողջ ունեցածը՝ «գոյիւ չափ գկեանս իւր»։

Կեցած էր Յիսուս զանձանակին դիմաց. տեսաւ թէ շատ մը հարուստներուն հետ, որոնք անցան անոր առջևէն՝ իրենց պղինձին զորդոցով լեցնելով տաճարը, անցաւ նաև այրի կին մը, որ, ամօթխած ու զլիկոր, երկու լուծաձգելով հոն՝ ստուերի մը պէս հեռացաւ։ Այն տառն Յիսուս դառնալով իր աշակերտներուն՝ ըսաւ. «Այն այրի կինը, որ տճապարանքով դուրս ելաւ ազօթավայրէն, ամենէն շատ տուաւ, որովհետև մինչ միւսները իրենց աւելորդը միայն տուին, ան իր ամբողջ ունեցածը դրաւ հոն»։ Յիսուս երանեց այդ այրին։ Ի՞նչ երանութիւն այդ հէք կնոյ համար, եթէ զիտնար թէ ով էր Ան որ տեսաւ զինքը և զնահատեց իր փոքր բայց մեծ նուէրը։

Այս քաղցր ու վսեմ յիշատակութենէն յետոյ, մութ ամպ մը կը ծանրանայ մտքիս վրայ, չարչարազին ու խոժոռ։ Տեսա՞ւ Ան զմեզ, երբ բոլորանուէր անձնատուր եղանք Իրեն, իբրև պատարագ ողջակէզ իր սուրբ սեղանին։ Տեսաւ Ան զմեզ, երբ արհաւիրքէ արհաւիրք հալածական կը վազէինք լեռնէ լեռ, անապատէ անապատ, շուարած հօտի նման, որոնց մեղեցուած է հովիւր. բայց կրնա՞յ միթէ վրիպիլ որևէ բան Անոր ամենատես նայուածքէն, որ զիտէ թափանցել ու քննել նոյնիսկ մինչև երկամունքներուն խորը։ Մեր դարաւոր հաւատքն է որ կ'ըսէ մեզի թէ Դուն տեսար «գոյիւ չափ» ինքզինքնիս Քեզի զոհաբերելու մեր յօժարութիւնը, և երանեցիր նոյնպէս զմեզ մեր նախնեաց հետ Քու կնքած ուխտին հանդէպ մեր ցոյց տուած հաւատարմութեան համար։ Կը հաւատանք թէ օրհնութեանդ այդ շնորհն է որ մեր մէջ փոխարկուեցաւ զօրութեան մը՝ որ, հակառակ շարունակ մեր վրայ պայթած ահաւորադոյն վտանգներուն՝ պահպանեց զմեզ։

Կը հաւատանք նոյնպէս, թէ հակառակ մեր ծանր կորուստին և վիշտին,

ՎԵՅԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈՁԸ

Ս. ԷՋՄԻՍԵՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԷՆ

(11 Դեկտեմբեր 1988թ.)

Յանույն Հոր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. ամէն:

«Քրիստոս Աստուած մեր, հոգւոցն հանգուցեղոց արա հանգիստ եւ ողորմութիւն»:

Հոգեհանգստեան պահն է այս, սիրելի վեսահար եւ ոգակիր ժողովուրդ: Հոգեհանգստեան պահ, սակայն ոչ սովորական: Այսօրուայ հոգեհանգիստը կարող ենք համեմատել միայն Ապրիլ 24ի հոգեհանգստի հետ, երբ մենք այդ օրը համազգային կերպով ի Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի ռզեկոյում ենք յիշատակը մեր երկու միլիոն նահապետներ, որոնք զոհուեցին 1915 թուականի Մեծ ցեղասպանութեան օրերին՝ կազմակերպուած եւ գործադրուած Օսմանեան Թուրքիոյ կողմէ:

Անսպասելի կերպով, բնութեան օրերէի մոլեցնած կոյր ուժերը կործանեցին մեր շէնքերը աշխարհը, կործանուեցին քաղաքներ եւ գիւղեր: Վերջին տուեալներով յայտնի է, թէ զոհուած են բազում քաղաքացիական հազար բնակիչներ, մանաւանդ երեխաներ, ուսանողներ, ու վիրաւորուած են հազարաւորներ ու բազմահազար ընտանիքներ մնացել են անտուն եւ անօթեւան, որոնք բուրած, փոթուած քափառում են աւերակների կոյտերի վրայ, փնտռում իրենց մեղեքներին, փառացած հոգիներով, չեն կարող նոյնիսկ հասկանալ, թէ ինչ պատահեց, ի վիճակի չեն խօսելու, նոյնիսկ ի վիճակի չեն մտածելու եւ լաց լինելու: Մենք այս պահին, գրեթէ նոյն հոգեվիճակի մէջ ենք, կարծես մենք էլ չենք կարող մտածել իսկ, թէ ի՞նչ եւ ինչո՞ւ պատահեց այս արհաւիրքը, չենք կարող նոյնիսկ մենք էլ լաց լինել: Միայն պիտի կարողանանք աղօթել երեւի, զոհեալների հոգիների խաղաղութեան եւ հանգրսնութեան համար:

Սիրելի ժողովուրդ, թէեւ բոլորս, բացառելի կերպով, յուսահատ եւ վիրաւոր վիճակի մէջ ենք, սակայն չմոռանանք, որ մենք քրիստոնեաներ ենք,

և մեր ժարմինի վրայ բացուած այս նոր վերջին, Հայ ժողովուրդը անմահ է, որովհետեւ զիտցած է և զիտէ բուժել իր վերջերը, որքան ալ ծանր և խոր ըլլան անոնք: Բացառիկ այդ ուժը վեր է քաղաքական, զիտական և նիւթական հաշիւներէն, որուն երկվարները դէպի դժոխք չէ որ կ'առաջնորդեն մարդկութիւնը:

Մեր ժողովուրդին ողջակէզը քաղաքական փաստ մը ըլլալէ աւելի՝ մեր հոգիին արիւննումն է, ուրկէ հոսած է անծանօթ հեղուկը հզօրագոյն երազին, զոր Արեւելքը ոստայնած ըլլայ երբեք:

Ե.